

ESTEVE AMENGUAL, EL MARINER DE LES CRÒNIQUES EN ALTA MAR

Digníssimes autoritats universitàries i institucionals de les corporacions insulars menorquines;

Estimats alumnes de la UOM de Menorca:

MOLTS de vosaltres, més o menys, em coneixeu. Diverses vegades he impartit cursos de la Universitat Oberta per a Majors, tant a Ciutadella com a Alaior. Si no vaig errat de comptes, cinc anys hi he participat amb els alumnes de la tombada de ponent de Menorca i una amb el grup d'alumnes de Maó i Alaior. Per mi, cooperar amb la UOM és ben bé un acte d'abraçada de la geografia entera de l'illa, de la sortida del sol a la posta. Me la mir com una menorquinitat indivisible que troba un punt de cohesió en l'estima del coneixement.

De tots els alumnes d'un cap i d'un altre de Menorca tenc records immillorables, talment com agradables dosis de relació humana franca i positiva, situats tots —expectants— en el desafiament captivador de l'exploració de sabers nous. No podia rebutjar, per tant, l'amable proposta de fer-vos avui una modesta però esper que vibrant lliçó inaugural del curs acadèmic 2013-2014.

I dic vibrant, perquè us demanaria que exciteu la imaginació; que us disposeu a emprendre un viatge per mar fins al cor del segle XIX, a bord de vaixells aparellats de goleta, per viure la travessia de l'oceà Atlàntic una vegada i una altra. Us convid a les apassionants singladures d'Esteve Amengual i Begovich, un capità de la marina mercant que, de dia, comandava fragates mercants en la remor de l'onatge d'alta mar; i de nits, esdevenia cronista de premsa dels seus propis viatges, en el silenci de les estrelles que la seva nau resseguia per arribar a les Amèriques. Us vull parlar, amb el cor enjòlit per l'emoció viatgera, de la vida d'aventures de qui signava amb el nom *El Corresponsal Marí*.

Sense caure en patrioterismes que ofendrien una qualsevol perspectiva serena i científica a la qual ens devem com a estudiants universitaris que som, és ben cert que Menorca, a vegades, resulta ser una terra de sorpreses, de fenòmens que hom no espera, atesa la migrada dimensió de la nostra comunitat illenca. Constituïm, demogràficament parlant, un manat de persones, mal afavorides pels recursos naturals amb valor econòmic i de riquesa social, i, al capdamunt, apressats en un aïllament territorial com si fóssim el campanar que encara sobresurt d'un poblet que el progrés hagués condemnat a quedar submergit en les aigües d'un embassament hidràulic. Som, em definitiva, regastalles geològiques que suren en el Mediterrani a mig camí de totes les destinacions, parant les galtes a la ira de la tramuntana.

Els menorquins, com a agrupació humana i com a unitat històrica, és evident que no han pogut forjar un relat de passat que sigui reputat de memorable més enllà de l'atribut de ser local; ni confeir nòmies de personalitats absolutes amb transcendència fora del marc insular. Però, alerta amb els petits! De més verds en maduren, i Menorca, en no poques ocasions, ha donat la sorpresa. Només fixant-nos en la galeria d'individualitats, l'illa es pot vantar de noms tan insignes com el de Mateu Orfila Rotger, catedràtic a La Sorbona i metge investigador a qui s'atribueix la fundació de la Toxicologia científica; Joan Monjo Pons, l'enginyer naval que va dissenyar els plànols de l'Ictini II de Narcís Monturiol amb qui es va iniciar a Espanya la història de la navegació submarina. Tenim també la veu singular, poderosa i mundial del baríton Joan Pons, una glòria del repertori verdià durant trenta-cinc anys, encara ara aplaudit. O comptam amb béns patrimonials únics de caràcter arqueològic. Parl, com suposareu, de les taules dels temps talaiòtics, que no coneixen res de similar arreu del planeta. Lligat encara al món de la prehistòria, no podem oblidar que va ser un maonès il·lustrat del XVIII qui va escriure el primer llibre d'arqueologia en llengua castellana, titulat *Antigüedades célticas de la isla de Menorca*, de Joan Ramis i Ramis, editada el 1818: el primer intel·lectual, en efecte, a estudiar l'arqueologia amb sistema, mètode i intenció monogràfica.

I encara us recordaré una altra excepcionalitat extraordinària protagonitzada pels qui som tinguts —qui ens ho havia de dir!— per menors i secundaris, simples habitants en el pic d'un campanar en mar. L'illa de Menorca va ser el primer lloc del territori espanyol a practicar un pla de vacunació; o, el que és el mateix, de vacunacions terapèutiques i profilàctiques. D'Espanya, és Menorca on primer van aparèixer les vacunes antivarioloses. S'havia acostumat a assegurar que la primacia se l'emportava Puigcerdà, en els Pirineus lleidatans. El 1800, només dos anys després de la publicació dels estudis d'Edward Jenner, el pare de la vacunació al món, el doctor Francesc Piguillem verificava els primers assaigs en malalts de verola. Fou en el mes de desembre. Ens convé de saber, però, que Menorca s'hi havia avançat uns mesos. A l'estiu d'aquell any (1800), una expedició mèdica encapçalada pels facultatius anglesos Marshall i Watther desembarcava a Maó, amb la missió d'estendre les campanyes de vacunació a les colònies mediterrànies de la metròpoli britànica. Com que Menorca, jurídicament, era una possessió anglesa, va entrar en els itineraris de l'expedició sanitària ordenada pel duc de York. Els primers a provar les vacunes van ser les filletes —ho repetesc, no els fillets, sinó les filletes— de l'orfenat de la misericòrdia de la capital insular. Però aquest és un altre episodi illenc. Nosaltres, en realitat, ens volíem obrir camí per la mar i tocar terres americanes. Si us ve de gust, salpam.

Una recerca universitària que he portat a terme recentment ha desvetllat un nom inesperat; un d'aquests individus que reclamen de ser inclosos en la llista dels menorquins que han trencat, amb fantàstics resultats, la migradesa insular de què abans parlava.

Dit de forma planera: hi va haver en el segle XIX un maonès que demana que ens el mirem com un pioner de la crònica periodística de viatges i, més en concret encara, de la crònica de guerra en el Periodisme espanyol. Ningú no ho diria, però és el cas ben documentat que un menorquí forma part del nucli de pioners a assajar les cròniques de guerra en el nostre país.

Situem-nos en els antecedents històrics de la qüestió.

La més sòlida tradició investigadora, ara com ara, situa el floriment de la cronística de guerra moderna a Espanya i a Europa al voltant d'un seguit de noms del més alt prestigi. Per al periodisme internacional europeu, el nom medul·lar és el britànic William Howard Russell, figura mítica que farcí les pàgines del *Times* de Londres d'una vivíssima prosa periodística sobre la Guerra de Crimea de 1853-1856, que ell mateix va observar dels camps de batalla estant¹ en aquelles terres de l'actual Ucraïna banyades pel Mar Negre. A la vora del gran pare anglès, la translació —o l'equivalència— al periodisme espanyol recau sobre les figures de Pedro Antonio de Alarcón i Gaspar Núñez de Arce, a propòsit de la Primera Guerra del Marroc que Espanya dirimí entre 1859 i 1860. Paral·lels a totes dues firmes castellanès, encara trobam, circumscrits a l'àrea periodística catalana, els noms coetanis i no menys sòlids de Víctor Balaguer Cirera i Joaquim Mola Martínez², que cobriren en part, per als diaris de Barcelona³, la invasió austríaca del Piemont italià, les hostilitats militars de la qual es desfermaren, com en el cas marroquí, entre 1859 i 1860.

Avui, sobre els pilars de càrrega dels cinc cappareg egregis que queden citats, haurem de considerar, tanmateix, l'apel·lació a una sisena personalitat. Es tracta del maonès que em permet de presentar-vos-el en aquesta sessió acadèmica de la UOM. Nomia Esteve Amengual i Begovich.

Amengual, sorprenentment, és autor d'una abundant obra periodística, feta en els anys centrals del segle XIX, malgrat que per formació i per professió va ser, en realitat, pilot de la marina mercant catalana.

¹ La bibliografia que confirma la important tasca de Russell en el paper de cronista de guerra és amplíssima. Apareix citat a gairebé tots els tractats que estudien la qüestió de les corresponsales de guerra i llurs principals antecedents històrics. Veieu ALTABELLA, José, *Corresponsales de guerra: su historia y su actuación*, Editorial Febo, Madrid, 1945. GUILLAMET, Jaume, «De William H. Russell a Robert Fisk, un siglo y medio de corresponsales de guerra», dins les actes del VIII congrés de la Sociedad Española de Periodística, 2004, Facultat de Ciències de la Informació, Barcelona, 2006.

² El professor GUILLAMET, Jaume, ha estat el primer a posar en valor les figures de Balaguer i Mola. Veieu «Joaquín Mola Martínez y Víctor Balaguer, corresponsales en la Guerra de Italia, 1859», a *Obra Periodística*, de la Universitat Pompeu Fabra, núm. 3, maig 2012, Barcelona.

³ Joaquim Mola Martínez serví les seves cròniques al *Diario de Barcelona*, mentre que Víctor Balaguer les publicà a *El Telégrafo*, un periòdic, per cert, fundat pel menorquí de naixença Ferran Patxot Ferrer.

Un sentit natural, potser, per la literatura —gens impropri dels navegants, que acostumen a tenir la fal·lera de mantenir quaderns de notes dels seus viatges i d’emplenar registres sobre les descobertes que solen proporcionar-los-hi—; un gust per escriure, dic, va empènyer Amengual a complir un compromís amb els diaris de l’illa de Menorca; açò és: fer-los la remissió de correspondències de totes les singladures que havia de portar a terme i d’explicar les novetats d’interès que trobava en els ports d’arribada. Fruit d’aquest pacte espontani són les cent vint-i-tres cròniques de viatges que d’ell hem localitzat a les hemeroteques menorquines. Constitueixen un tresor indubtable. Hi ha en les seves columnes uns quadres meravellosos dedicats als paisatges llunyans del Nou Món, de Nova York a Charleston, de La Florida a Washington; de les remotes Filipines (on va patir un terratrèmol esfereïdor); del París elegant i senyorívol, exquisit, de l’Exposició Universal de 1867 enmig de la *grandeur* imperial de Napoleó III; o del Liverpool fabril i febril del comerç portuari. Hi trobam també la pintura literària de costums, de cerimònies i festes populars; de diversions, teatre i fins curses de toros a l’Havana. I ens topam, excepcionalment, amb la novetat d’unes cròniques de guerra, redactades quan aquesta especialitat reportera tot just havia començat a ser practicada pels periodistes espanyols en el paper d’enviats especials als fronts militars. Unes cròniques, en fi, que, reunides en una compilació lectora, hagueren d’obrir escenaris inimaginats, seductors i vivíssims per a uns menorquins closos dins l’illa. Sense aquesta obra periodística, els insulars mai no haguessin tingut oportunitat —radicalment, ni una— de conèixer mons exteriors al seu petit campanar en mar. En canvi, crec que aquells menorquins del vuit-cents degueren d’experimentar certa mitigació en el seu aïllament real gràcies als efectes que els degué de proporcionar la tasca informativa i reportera, insòlita, d’un mariner —n’Amengual— travessat pel gust de treballar una cronística viatgera per als seus paisans, aleshores arraconats en un penyal oblidat.

Esteve Amengual i Begovich, substantivament descrit, fou, abans que altra cosa, un capità de la marina mercant radicat a Barcelona, pilot de la màxima confiança de la naviliera catalana «Plandolit Hermanos»,

dedicada a creuar les rutes atlàntiques per fer el comerç de colonials (com sucre i tabac) i, en especial, el desitjat cotó que demandava l'auge industrial del tèxtil que, a la meitat del segle XIX, rutllava a tota màquina arreu de Catalunya. El professor de la Universitat Pompeu Fabra, Martín Rodrigo Alharilla, explica que «la firma [...] acreditaba, de hecho, una gran actividad en el comercio marítimo, sobre todo con América». Determinats vincles familiars amb Mèxic «habían permitido a los Plandolit participar de forma destacada en la red de comercialización de algodón del sur de los Estados Unidos que, pasando por Matamoros y por La Habana, llegaba a Barcelona en plena guerra civil norteamericana (y, por lo tanto, en plena *fam de cotó*), burlando así el cerco naval impuesto por la armada *yankee* a puertos exportadores como el de Nueva Orleans»⁴.

Aquest és l'escenari sobre el qual havia d'evolucionar aquest mariner de la casa Plandolit. El tret inesperat, però, és descobrir que Amengual combinava les seves obligacions comercials i de govern de les naus amb l'afecció a escriure cartes de corresponsalia per als diaris de la seva illa natal. La lenta però crec que exhaustiva exhumació dels textos periodístics practicada per qui us parla⁵, ofereix a la història de la premsa un feix gens volàtil de cròniques viatgeres d'àmplia diversitat de procedències sobre el mapamundi: Amèrica, Europa i Àsia. Tal volta, no sabem de cap altre periodista menorquí, ni d'aquell temps, ni tampoc de l'actualitat, que presenti una obra de premsa viatgera tan impressionant i amb tants de textos informatius.

Esforçant-nos a categoritzar-los amb certa sistemàtica, els podem ordenar en sis modalitats, vistes les matèries dominants que s'hi tracten.

- **CORRESPONDÈNCIES DE GUERRA:** Són les dedicades a la Guerra Civil Americana (1861-65), la Guerra dels Deu Anys de Cuba

⁴ RODRIGO ALHARILLA, Martín, «Navieras y navieros catalanes en los primeros tiempos del vapor, 1830-1870», dins la revista *Transportes, Servicios y Telecomunicaciones*, núm. 13, pàgs. 62-92.

⁵ Per tenir una visió global de l'home i del cronista, es pot consultar la tesi doctoral de LIMÓN PONS, Miquel Àngel, *El menorquí Esteban Amengual: Análisis redaccional de sus aportaciones, 1861-1872*, Universidad Complutense de Madrid, 2013, inèdita.

(1868-78) i, amb una freqüència menor, la rebel·lió a Puerto Rico d'octubre de 1868 i de determinats conflictes armats a Mèxic.

- **CORRESPONDÈNCIES GEOGRÀFIQUES:** Formades per cròniques en les quals descriu territoris, paisatges, ciutats i grups racials amb intenció global, tot complint un esquema de crònica viatgera que la *Periodística*, de la mà del professor Mariano Belenguer, anomena de tipologia semàntica. Són ameníssims reportatges que encara avui proporcionen una lectura complaent. Estructuralment, es formulen amb una certa modernitat preceptivista del gran reportatge.
- **CORRESPONDÈNCIES ECONÒMIQUES I D'EXPERT:** Són les integrades per textos de continguts comercial, mercantil, monetari i de mercats derivats de la condició de persona experta en les matèries; i, alhora, atenta a qüestions de política portuària i d'aranzels per raons de ser pilot mercant. Són cròniques de tipologia pragmàtica amb pretensions de denúncia, en l'elaboració de les quals el balanceig d'informació i interpretació de seguida incideix en la sol·licitació d'opinió.
- **CORRESPONDÈNCIES DE CORRESPONSAL RESIDENT:** Són les signades des de Barcelona, el lloc del seu domicili estable, de manera que, aleshores, Amengual esdevé, per a la perspectiva menorquina (que era la receptora de les cartes), un cronista viatger que voldria encaixar en el concepte modern del corresposal "stringer" o natiu; però que, a mi, em sembla més adient categoritzar-lo com a 'corresposal resident'.
- **CORRESPONDÈNCIES DE RUTA:** Són, a la manera de reportatges d'acció, de tipologia morfològica i d'estilística de relat en primera persona, el contingut de les quals recullen el desenvolupament d'una ruta viatgera en si mateixa; és a dir, mentre el desplaçament té lloc. La peculiaritat dóna peu a què el redactor pari atenció, no pas en la destinació del viatge, sinó en l'explicació de la cronologia i en els fets ocorreguts durant el viatge que contenen novetat periodística i valor informatiu.

Com ja ha quedat assenyalat, la rica producció corresposal anà destinada a la premsa menorquina. L'obra periodística completa fou

publicada entre el 26 de febrer de 1861, amb la primera de les cròniques, i l'1 de maig de 1872, amb la darrera. En concret, la torrentada cronística es bolcà sobre les pàgines de cinc capçaleres d'edició successiva, entre els anys finals del regnat isabelí, la Revolució de Setembre i els primers compassos del Sexenni Democràtic. Per aquest ordre, els diaris, enclavats a Maó, de què parlam foren:

- *El Diario de Menorca*. Entre febrer de 1861 i setembre de 1866, hi va enviar 64 cròniques (43 dels Estats Units, 9 de Carib, 10 de capitals europees, 1 del Brasil i 1 en alta mar.
- *El Menorquín* (primera època), amb 9 cròniques de setembre a octubre de 1867: 7 dels Estats Units i 2 de França.
- *Diario de Mahón*, amb 25 cròniques, entre juny de 1868 i abril de 1869, que procedien dels Estats Units (8), Cuba (11), capitals europees (4) i alta mar (2).
- *El Menorquín* (segona època): amb 12 cròniques d'octubre de 1869 a febrer de 1871, enviades de Filipines (6), Cuba (3), Estats Units (2) i capitals europees (1).
- i *El Constitucional*, on va servir 13 cròniques entre els anys 1871-72, amb cartes dels Estats Units (7), Cuba (2), capitals europees (3) i en mar (1).

En resum: som davant una corresponsalia periodística fornida per noranta-sis textos remesos a Menorca des de regions americanes; vint des de capitals europees; sis des de terres filipines en el sud-est asiàtic; i quatre redactats en el curs de navegacions en mar.

Ja ho veieu: Amengual va fer una aportació al periodisme menorquí —i espanyol en general— de molt de pes específic. Tant bon punt la col·lecció de cròniques ha quedat recopilada, ordenada per capçaleres i associada a la diacronia hemerogràfica, el resultat no ha decebut gens. Ans al contrari: ens brinda uns materials del màxim interès per a la història del periodisme nacional —i el menorquí en primer lloc. I açò fins al punt que, de seguida, salta als ulls la conclusió més gràvida: creure adient de convidar-lo a formar part de la llista dels pioners, ni que

sigui, de primer antuvi, com una mena de *cronista inesperat*, sorgit de sobte, en el bell mig d'aquella consagrada nòmina de les principals autoritats espanyoles en el periodisme de guerra a les quals abans m'hi he referit. Amengual, en efecte, com a cronista bèl·lic, ha de quedar situat, històricament, entre Russell, Alarcón i Balaguer, entre Crimea i Àfrica, per acabar projectat, a més a més, sorprenentment, sobre dues guerres d'enorme commoció internacional. D'una banda, l'anomenada Guerra Grande de Cuba (1868-1878) i, de l'altra, la Guerra de Secessió Americana (1861-1865): un conflicte que, fins allà on sabem, no hi disposà corresponsals en presència enviats per cap periòdic espanyol. L'excepció real i comprovada fou el modestíssim i pobre periodisme menorquí, a les redaccions del qual Amengual afavorí amb les seves 'correspondències particulars'.

¿Quins eren els orígens personals d'aquest home? En el Maó de l'any 1829, en el pic de l'estiu, va venir al món el fill tercer d'un matrimoni humildíssim⁶. Fou el 29 d'agost. El pare, Pere Amengual Vaquerisses, era zelador de l'Hospital Militar de l'Illa del Rei; la mare, Beneta Begovich Pauli, una senyora consagrada —com era llavors irremeiable per a les dones— a la procreació i a les feines domèstiques. Hi havia, però, un singular punt de confluència entre els esposos, si més no pel que fa a les arrels dels avantpassats respectius. Tant per línia Amengual com per línia Begovich, el matrimoni era d'ascendència corsària: gent colrada de la mar, navegants que feien transports mercants i que, amb permís de les autoritats, també feien estremir les rutes del Mediterrani occidental, ja que acreixien el seu lucre amb la presa de vaixells i l'apropiació de les mercaderies que hi transportaven. Ja ho sabeu: el corsarisme és un mena de pirateria regulada i consentida legalment —el que se'n diu 'tenir patent de cors'— per part de les autoritats del port base del corsari. Per tant, va ser en una atmosfera marinera, palesament, on Amengual va rebre les primeres alenades vitals.

⁶ La primogènita fou Maria Anna, nascuda el 24-7-1824; el segon, Gabriel (7-10-1826); el tercer, Esteve, nascut el 3-8-1829; i el quart i darrer, Pere, nat el 1831. Llibres sacramentals de l'Arxiu Diocesà de Menorca, partides, respectivament, DL-168, foli 356 de 1824; DL-169, foli 20 de 1826; DL-170, foli 189 de 1829; DL-170, foli 422 de 1831.

Com que a 2 anys va quedar orfe de pare, la mare l'envià a Gibraltar, indret en el que els Begovich (arribats a Menorca en el segle XVIII anglès procedents de Croàcia) hi tenien propietats. Allí va rebre les primeres lletres. De seguida, fou destinat a bord d'un vaixell per ensinistrar-se per a la carrera de pilot. En unes notes autobiogràfiques i manuscrites que vaig trobar als porxos de la Biblioteca Pública de Maó, hi llegim aquesta evocació personal: «Me llevó consigo mi madre en un viaje a Málaga, Algeciras y Gibraltar para experimentar el temple de mi inclinación a la mar. Era el año 1838, y tenía ocho años de edad, [hora en la que] por primera vez pisé, si me es permitida la frase, las inseguras olas de ese piélago profundo, y mostré desde el momento un ánimo sereno a los incómodos balances y al mareo que al estrenarse suele uno experimentar»⁷.

La navegació i el mar, idò, es mostraren un medi, diríem, natural i còmode en ell, d'assimilació fàcil. Amb estudis teòrics i pràctics, féu la carrera amb els millors resultats: examinat de tercer pilot a Cartagena el 1848; de segon a Cadis el 1852; i de primer pilot a l'Havana el 1866.

En conjunt, va navegar ben bé una trentena d'anys en qualitat professional. La major part mostren una constant: escometre la travessia de l'Atlàntic com a ruta preferent. Del que se'n diu "viatge d'altura", en va fer trenta-quatre: trenta-tres a ports del continent americà i un de Filipines. En tres ocasions com a agregat, en sis com a pilot, en vint-i-tres com a capità de la nau i en dues, en comissió de serveis. El resum de tot plegat, en paraules del mateix Amengual, fou el següent. Descomptats els anys d'estudiant i les estades en ports, els períodes de descans i demés, els trenta anys de professió activa li suposaren l'equivalent a divuit anys d'estar-se a la mar minut a minut, nit i dia. Explicat d'una altra manera: el seu historial de capità sumava bonibé 160.000 hores de navegació. A raó de una marxa de cinc milles per hora, «me producen —explica ell— cerca de 800.000 millas marinas, equivalentes a cerca de 1.500.000 kms, que se corresponden a cerca de 40 veces la circunferencia del globo terráqueo, o, como comparación

⁷ El manuscrit es troba dipositat a la Biblioteca Pública de Maó, Fons de Donacions, Carpeta Esteve Amengual OA 7-1, 7-2, 7-3 i 7-4.

extraña, a unos dos viajes de la Tierra a la luna, ida y vuelta. Por último, diré que el valor de los cargamentos que bajo mi responsabilidad he transportado ascenderán a unos 5 o 6 millones de duros»⁸.

Com es desprèn, Amengual va ser un home de món, de notable cosmopolitisme; un viatger enriquit per les experiències geogràfiques i pels avatars mariners en tots els punts cardinals. Les seves cròniques vessen descripcions i parers sobre ciutats i nacions. Visitant París, que ell considerava «la ciudad que dicta modas y hasta reyes al mundo», considerava el febrer de 1862 el següent: «La civilización se nota en Francia con las mujeres. Ellas desempeñan muchos destinos que en otras partes se miran únicamente como concernientes a las facultades del hombre. Aquí las mujeres son cajeras de establecimientos, despachan los billetes en ferrocarriles, teatros, etcétera»⁹. En canvi, sobre Londres, hi feia aquesta descripció més tost negativa: «Su cielo está permanentemente cubierto de espesa neblina, y sus edificios en general ya parduzcos, ennegrecidos además por el humo y polvareda, infunden al corazón cierta repugnancia que apenas consigue disipar la grandeza de cuanto le rodea». Tanmateix, «me gustó visitar la renombrada Torre de Londres, especie de ciudadela que fue un día morada de reyes y también mansión de lúgubres gemidos, pues dentro [de] sus muros han finido sus días elevados personajes y testas coronadas»¹⁰.

Particularment impressionant per ell va ser el viatge a Filipines l'any 1869. La ruta la començà en el port de Liverpool. Situat a la cambra de la fragata «Pedro Plandolit», dia 28 d'abril, redactava una carta per a Menorca, a punt de desplegar veles el 2 de maig. El vaixell salpà des del riu Merley per anar a buscar les aigües de l'Atlàntic. La llarga i arriscada travessia suposà 119 dies —més de tres mesos ininterromputs— de navegació i la consegüent diversitat d'atzars. Ell mateix ens ho relata: «Habiendo tenido que recorrer las altas latitudes australes durante la rigurosa estación de invierno, esto es, en julio, se sufrieron bastantes malos tiempos desde el Cabo de Buena Esperanza, a los que resistió, empero, perfectamente la “Pedro Plandolit”, no sin verse alguna vez

⁸ Manuscrit autobiogràfic, ibídem anterior.

⁹ Carta publicada a *El Diario de Menorca*, 23-2-1862, núm. 998.

¹⁰ Carta publicada a *El Diario de Menorca*, 1-3-1862, núm. 1003.

anegada su cubierta por la embravecida mar»¹¹. La fragata mercant d'Amengual, finalment, fondejà a la badia de Manila el 31 d'agost. Havia resseguit la ruta del Cap de Bona Esperança, a l'extrem sud d'Àfrica, aquella punta que obria el pas a l'Índic que el navegant portuguès Bartolomeu Dias, el 1488, havia anomenat el Cap de les Turmentes. Amengual feia rumb a l'arxipèlag per carregar-hi tabac. L'estada, però, havia de veure's afligida per la tragèdia, provocada per «el espantoso terremoto que se sintió anteayer 1º de octubre en esta capital y sus cercanías a eso de las once y media de la mañana durante cosa de 30 segundos. El primer movimiento fue de trepidación y siguieron a éste unas oscilaciones aterradoras, acompasadas e intensas que asemejaban el balanceo de una embarcación, y cuyo movimiento fue como del Este al Oeste. Durante el terremoto caía un copioso aguacero, y esto hacía aún más aflictiva la situación de muchas personas por buscarse generalmente refugio en los patios o la calle, plazas y atrios, a fin de precaverse contra la inminente ruina y hundimiento de techumbres. El terror —afegeix— se apoderó en aquellos instantes de todos los corazones, recordando la destrucción que causara el terremoto de 1863. [...]. La Divina Providencia no quiso llevar a tanto extremo el castigo: los efectos del terremoto han sido esta vez menores de lo que de momento era de suponer, y en consecuencia son relativamente insignificantes las desgracias personales [...], asegurando que las víctimas de tan terrible manifestación de la Naturaleza son bien contadas, recayendo casi exclusivamente entre la población india»¹².

Importància singular, però, tingueren per a Amengual els viatges a Cuba i als Estats Units, no ja perquè hi fos un testimoni ocular de les respectives guerres que hi tingueren lloc, sinó perquè la freqüència de les singladures va ser molt alta. En una monografia de records marítics titulada *Sencillos recuerdos de mis 30 viajes y excursiones a los Estados Unidos*¹³ queda prou a les clares quin va ser el volum viatger en relació a les terres d'aquell continent pel que fa al seu expedient mariner. Just tenia 13 anys quan féu la primera travessia l'any 1846 com a aprenent de pilot a bord de la fragata «Rosa», propietat de l'armador Pere Maristany.

¹¹ Carta des de Manila sense data, publicada en *El Menorquín* el 30-11-1869, núm. 102.

¹² Carta del 3-10-1869, publicada en *El Menorquín* el 28-11-1869, núm. 101.

¹³ El treball memorialístic el va publicar a Barcelona, Imprenta La Catalana, el 1899.

Tocà terra americana per Nova Orleans, una ciutat, val a dir-ho, que llavors reunia una colònia de vint-i-cinc famílies menorquines emigrants. La darrera visita americana la complí el 1880. No cal dir que, de tot plegat, va tenir un bon domini de les terres costaneres de la franja est del gran país. Se'l conegué al detall de dalt a baix, des de la meridional Florida i fins a la septentrional Nova York, tot passant per Cayo Hueso, Pendenlton, Savannah, Boston, Filadèlfia, Washington, etcètera. L'admiració per Nova York, és clar, fou gran. Amengual la considerava «el emporio del Nuevo Mundo», amb una aglomeració humana que ja superava l'any 1861 el milió d'habitants, i que es podia vanter de concentrar el trànsit marítim principal. «Y si por mar hay esa remoción de gente, por tierra no es menos sorprendente, como lo indica el gran número de vehículos que cruzan las calles. En Broadway, la famosa y principal calle de Nueva York, es menester ir con cuidado con los ómnibus [...], porque casi se tocan unos a otros, así de una dirección como de su opuesta. Se calcula que son sobre 600 ómnibus los que recorren la ciudad continuamente, y a más hay establecidas seis líneas de ferrocarriles urbanos, es decir, vías férreas dentro de la ciudad servidas por caballerías, y como es muy módica la tarifa es imponderable el número de pasajeros que durante el día conducen»¹⁴.

Com podem suposar, Amengual hagué de produir efectes meravellosos: projectar davant els ulls dels menorquins de mitjan segle XIX l'espectacular concentració urbana de la megalòpoli nord-americana. Fet i fet, hagué de ser com una primera insinuació de la globalització, encara rudimentària i innocent, si voleu, però, sens dubte, de superació de fronteres per com el subjecte passiu del procés comunicatiu no cal que es mogui de ca seva. ¿Quines guspises, quina fascinació produirien aquestes descripcions geogràfiques, aquestes cròniques viatgeres, inaudites llavors entre maonesos, ciutadellencs o migjorners, posaré per cas, amb els exemplars de premsa davant la mirada? Documentalment, no ho sabem. No ens han quedat testimonis, però ens ho podem imaginar. Els menorquins d'aquella generació és ben probable que experimentessin una sorpresa fabulosa, admirativa, tal volta equivalent a la que ara, nosaltres, sentim quan ens adonam que Amengual va ser una figura

¹⁴ Carta del 4-11-1861, publicada en *El Diario de Menorca* del 5-12-1861, núm. 930.

singular. En definitiva, un d'aquells menorquins inesperats, pioners, excepcionals, que han contribuït a vèncer, amb obres extraordinàries, la migradesa congènita de l'illa de Menorca. Açò és: que s'han esforçat, amb èxit i coratge, a mantenir despert, soberg i enlairat el nostre campanar en mar per damunt de les aigües que ens rodegen, amb un aferrissament modèlic, per tal de sobreposar-nos a la insularitat i l'aïllament, que són font del nostre caràcter, la nostra història, la nostra ancestral personalitat.

Miquel Àngel LIMÓN PONS

Lliçó inaugural del curs acadèmic 2013-2014 de la Universitat Oberta de Majors
Alaior, 20 de novembre de 2013